

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF CREATING A STUDENT-CENTERED PEDAGOGICAL ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION

Qodirova Sharifa Nigmatullayevna

Master's Student at Termez State Pedagogical Institute

Abstract

This thesis analyzes the psychological foundations of creating a student-centered pedagogical environment in higher education. It highlights the student's role as an active participant in the learning process, independence and responsibility, psychological safety, collaboration with teachers, consideration of individual differences, and the importance of developmental feedback. Based on theoretical sources, the relationship between the student-centered approach and learning motivation, academic engagement, self-regulated learning, and personal and professional development is examined. The thesis also provides pedagogical recommendations applicable to higher education practice. It is based on theoretical analysis and does not claim to include experiments that were not conducted or statistical results that were not obtained.

Keywords

Student-centered learning, pedagogical environment, psychological safety, learning motivation, independence, academic engagement, individualized approach, feedback, self-regulated learning, higher education.

OLIY TA'LIMDA TALABA MARKAZIDAGI PEDAGOGIK MUHITNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Qodirova Sharifa Nigmatullayevna

sharifaqodirova91999199@gmail.com 0009-0009-7516-912X

Termiz Davlat Pedagogika Instituti Magistranti

Annotatsiya

Mazkur tezisda oliy ta'limda talaba markazidagi pedagogik muhitni shakllantirishning psixologik asoslari tahlil qilinadi. Talabaning ta'lim jarayonidagi faol subyekt sifatidagi o'rni, mustaqillik va mas'uliyat, psixologik xavfsizlik, o'qituvchi bilan hamkorlik, individual farqlarni hisobga olish hamda rivojlantiruvchi qayta aloqaning ahamiyati yoritiladi. Talaba markazidagi yondashuvning o'quv motivatsiyasi, akademik faollik, o'zini o'zi boshqarib o'rganish va shaxsiy-kasbiy rivojlanish bilan aloqasi nazariy manbalar asosida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, oliy ta'lim amaliyotida qo'llash mumkin bo'lgan pedagogik tavsiyalar beriladi. Tezis nazariy tahlilga asoslangan bo'lib, unda o'tkazilmagan tajriba yoki olinmagan statistik natijalar mavjud deb ko'rsatilmaydi.

Kalit so'zlar

talaba markazidagi ta'lim, pedagogik muhit, psixologik xavfsizlik, o'quv motivatsiyasi, mustaqillik, akademik faollik, individual yondashuv, qayta aloqa, o'zini o'zi boshqarib o'rganish, oliy ta'lim.

Kirish

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirish faqat o'quv materialini yetkazish yoki bilimlarni nazorat qilish bilan cheklanmaydi. Ta'lim jarayoni talabaning fikrlashi, mustaqil qaror qabul qilishi, o'z bilimni tahlil qilishi, boshqalar bilan hamkorlik qilishi va kelajak kasbiy faoliyatiga tayyorlanishini ta'minlashi lozim. Bunday vazifalarni amalga oshirishda talaba markazidagi pedagogik muhit alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu muhitda talaba tayyor ma'lumotni qabul qiluvchi passiv ishtirokchi emas, balki bilimni izlash, anglash, qo'llash va baholash jarayonining faol subyekti sifatida qaraladi.

Talaba markazidagi yondashuv o'qituvchining rolini kamaytirmaydi, balki uni o'zgartiradi: o'qituvchi bilim manbai bo'lish bilan birga, o'rganishni loyihalovchi, yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi va rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi mutaxassis

vazifasini bajaradi. Bunda o'quv maqsadlari va akademik talablar aniq saqlanadi, biroq talabalarning ehtiyojlari, avvalgi tajribasi, qiziqishlari va o'rganish sur'atlari ham e'tiborga olinadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, oliy ta'limdagi psixologik muhit talabaning darsga jalb etilishi, savol berishga jur'at qilishi, xatolar ustida ishlashi va o'z imkoniyatlarini namoyon etishiga ta'sir ko'rsatadi. Haddan tashqari nazorat, kamsituvchi munosabat yoki faqat yakuniy natijaga yo'naltirilgan baholash talabaning tashabbusini cheklashi mumkin. Aksincha, hurmat, adolat, tushunarli mezonlar va mazmunli tanlov imkoniyatlari o'quv faoliyatiga mas'uliyatli munosabatni qo'llab-quvvatlaydi. Tezisning maqsadi talaba markazidagi pedagogik muhitning asosiy psixologik omillarini tahlil qilish va uni shakllantirishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Talaba markazidagi yondashuvning mazmuni va nazariy asoslari

Talaba markazidagi ta'lim — o'quv jarayonini talabaning bilim olish ehtiyojlari, faol ishtiroki, rivojlanish maqsadlari va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etishga yo'naltirilgan yondashuvdir. Uning mohiyati talabaga barcha mas'uliyatni yuklash yoki o'qituvchi ko'rsatmalarini bekor qilishdan iborat emas. Aksincha, bu yondashuvda ta'lim maqsadlari, mazmuni va baholash mezonlari ochiq bo'ladi, talaba esa belgilangan maqsadlarga erishish jarayonida mustaqil fikrlash va tanlov qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

E. Deci va R. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o'zini o'zi belgilash nazariyasi inson motivatsiyasini tushunishda avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlariga e'tibor qaratadi (Deci & Ryan, 2000). Ta'lim muhitida avtonomiya talabaning fikri inobatga olinishi va mazmunli tanlovga ega bo'lishida; kompetentlik vazifalarni bajarish uchun zarur ko'mak va rivojlanish imkoniyatlarida; ijtimoiy aloqadorlik esa o'qituvchi hamda guruhdoshlari bilan hurmatga asoslangan

munosabatlarda namoyon bo'ladi. Ushbu ehtiyojlarni qo'llab-quvvatlash talabaning o'quv faoliyatiga mazmunli jalb etilishiga yordam berishi mumkin.

Konstruktivistik yondashuvga ko'ra, bilim tayyor shaklda oddiy uzatiladigan ma'lumot emas; talaba yangi axborotni avvalgi bilimlari va tajribasi bilan bog'lab, faol ravishda ma'no hosil qiladi. Shu sababli muammoli savollar, loyiha ishlari, keyslar, munozaralar va amaliy topshiriqlar talabaning tafakkurini faollashtiradi. O'qituvchi esa tushunishni kuzatadi, zarur joyda yordam beradi va talabani mustaqil yechim izlashga yo'naltiradi.

Talaba markazidagi ta'limni akademik faollik tushunchasi bilan ham bog'lash mumkin. Fredricks, Blumenfeld va Paris (2004) akademik faollikni xulqiy, hissiy va kognitiv jihatlar bilan izohlaydi. Talabaning darsga kelishi va topshiriqlarni bajarishi xulqiy faollikka; o'qishga qiziqishi va o'zini guruhning bir qismi deb his qilishi hissiy faollikka; murakkab mazmun ustida fikrlashi va strategiyalarni ongli qo'llashi esa kognitiv faollikka taalluqlidir. Shu jihatdan pedagogik muhit talabaning nafaqat ishtirokini, balki mazmunli o'rganishini ham qo'llab-quvvatlashi kerak.

Pedagogik muhitning psixologik tarkibiy qismlari

Talaba markazidagi pedagogik muhitning birinchi muhim tarkibiy qismi — psixologik xavfsizlikdir. Psixologik jihatdan xavfsiz guruhda talaba tushunmagan joyini so'rash, boshqa fikr bildirish, xatoga yo'l qo'yish va yordam so'rashdan qo'rqmaydi. Bu holat barcha fikrlar birdek to'g'ri degani emas; aksincha, fikrlar dalil, ilmiy mezon va hurmatli muloqot asosida muhokama qilinishini anglatadi. O'qituvchining kamsituvchi iboralardan qochishi, xatoni o'rganish imkoniyati sifatida ko'rishi va munozarada adolatli qatnashishi shunday muhitni shakllantiradi.

Ikkinchi tarkibiy qism — avtonomiya va mas'uliyat muvozanati. Talabaga topshiriq mavzusini, ish shaklini yoki taqdimot usulini tanlash imkoniyatini berish mustaqillikni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Biroq tanlov aniq o'quv natijalari va

baholash mezonlari bilan uyg'un bo'lishi lozim. Talaba o'z tanlovi uchun javobgarlikni his etishi, vaqtni rejalashtirishi va belgilangan muddatlarga rioya qilishi ham o'rganish jarayonining tarkibiy qismidir.

Uchinchi tarkibiy qism — o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlik. O'qituvchining vazifasi faqat topshiriq berish va baho qo'yish emas, balki talabaning qayerda qiynalayotganini aniqlash, maqsadga erishish yo'llarini tushuntirish va rivojlanishiga yordam berishdan iborat. Muntazam, aniq va hurmatli qayta aloqa talaba uchun keyingi qadamni tushunarli qiladi. "Yaxshi emas" kabi umumiy baho o'rniga, ishning qaysi jihati muvaffaqiyatli chiqqani va nimani qanday yaxshilash mumkinligini ko'rsatish foydaliroq.

To'rtinchi tarkibiy qism — individual farqlarni hisobga olish. Talabalar avvalgi bilim, tajriba, til ko'nikmasi, qiziqish va o'rganish sur'ati jihatidan farqlanadi. Bir xil topshiriq barcha talabalarga bir xil qiyinchilik tug'dirmasligi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi zarur holatlarda qo'shimcha manba, bosqichma-bosqich yo'riqnoma, murakkablashtirilgan topshiriq yoki tengdoshlar bilan hamkorlik imkoniyatini taqdim etishi mumkin. Individual yondashuv akademik talablarni pasaytirish emas, maqsadga erishish uchun mos ko'makni tashkil etishdir.

Talaba markazidagi muhitning motivatsiya va rivojlanishga ta'siri

Talabaning o'qishga bo'lgan munosabati ta'lim mazmunining ahamiyati, o'z qobiliyatiga ishonchi va o'quv jarayonidagi munosabatlar bilan bog'liq. Agar topshiriq kasbiy maqsadlar bilan aloqador bo'lsa, talaba nima uchun o'rganayotganini yaxshiroq tushunadi. Agar o'qituvchi uning savollariga e'tibor bersa va rivojlanishiga yordam bersa, talaba o'zini ta'lim jarayonining qadrlanadigan ishtirokchisi sifatida his qilishi mumkin. Bu omillar o'quv motivatsiyasini qo'llab-quvvatlaydi.

Talaba markazidagi muhit o'zini o'zi boshqarib o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ham qulay sharoit yaratadi. Talaba maqsad qo'yish, ishni

rejalashtirish, manbalarni tanlash, tushunmagan jihatlarini aniqlash, natijani tekshirish va o'z faoliyatini tahlil qilishga o'rganadi. Bunday ko'nikmalar universitetda o'qish davrida ham, keyingi kasbiy faoliyatda ham muhimdir. Chunki zamonaviy mutaxassisdan bilimni muntazam yangilash, mustaqil qaror qabul qilish va yangi vaziyatlarga moslashish talab etiladi.

Hamkorlikdagi ta'lim ham muhim o'rin tutadi. Guruhli loyiha va muhokamalar talabalarga o'z fikrini asoslash, boshqalarning nuqtayi nazarini tinglash, kelishmovchiliklarni madaniyatli hal qilish va umumiy natija uchun javobgarlikni bo'lishishni o'rgatadi. Biroq guruhli ish samarali bo'lishi uchun har bir ishtirokchining vazifasi aniq belgilanib, individual hissasi ham ko'rib chiqilishi kerak. Aks holda, ayrim talabalar asosiy ishni bajarib, boshqalari chetda qolishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, talaba markazidagi yondashuv o'qituvchining barcha talablarini talabaning xohishiga moslashtirish degani emas. Samarali muhitda akademik qat'iylik va psixologik qo'llab-quvvatlash bir-birini to'ldiradi. Yuqori, lekin erishish mumkin bo'lgan talablar, tushunarli mezonlar va o'z vaqtida berilgan yordam talabaning o'sishiga xizmat qiladi. Demak, asosiy vazifa qulaylikni har qanday qiyinchilikdan xoli muhit sifatida tushunish emas, balki qiyinchiliklarni o'rganish va rivojlanish imkoniyatiga aylantirishdir.

Talaba markazidagi pedagogik muhitni shakllantirish yo'llari

Birinchidan, fan yoki modul boshida o'quv natijalari va baholash mezonlari talabalarga sodda, aniq tilda tushuntirilishi lozim. Talabalar ish boshlashdan oldin muvaffaqiyat mezonlarini bilsa, o'z faoliyatini mustaqil nazorat qilishi osonlashadi. Ikkinchidan, nazariy mazmun amaliy va kasbiy vaziyatlar bilan bog'lanishi zarur. Keyslar, loyiha ishlari, muammoli savollar va real vazifalar bilimning ahamiyatini ko'rsatadi.

Uchinchidan, darsda talabalarning fikr bildirishiga va savol berishiga imkon yaratish kerak. Buning uchun juftlikdagi muhokama, kichik guruhlar, anonim savollar, qisqa yozma refleksiya kabi usullardan foydalanish mumkin. To'rtinchidan, baholash faqat yakuniy natijani qayd etish bilan cheklanmay, o'rganish jarayonini yaxshilashga xizmat qilishi lozim. Formativ baholash, o'zini baholash va tengdoshlar fikri talabaning o'z yutuqlari va rivojlanish nuqtalarini ko'rishiga yordam beradi.

Beshinchidan, o'qituvchi darsda hurmatli muloqot me'yorlarini belgilashi va izchil qo'llashi zarur. Kamsitish, masxara qilish yoki fikrni shaxsga qaratib tanqid qilishdan saqlanish, dalillarga asoslangan bahsni rag'batlantirish psixologik xavfsizlikni kuchaytiradi. Oltinchidan, talabalar uchun maslahat va yordam olish yo'llari aniq bo'lishi kerak: konsultatsiya vaqti, elektron aloqa kanali, kutubxona resurslari yoki akademik ko'mak xizmatlari haqida ma'lumot berilishi muhim.

Yettinchidan, pedagogik muhit samaradorligini muntazam tahlil qilish lozim. O'qituvchi talabalarning qisqa anonim fikr-mulohazalarini, topshiriqlarni bajarish dinamikasini, darsdagi ishtirokini va o'zini baholash natijalarini ko'rib chiqishi mumkin. Bunda birgina ko'rsatkich asosida xulosa chiqarish to'g'ri emas; turli manbalardan olingan ma'lumotlarni taqqoslash lozim. Agar ilmiy tadqiqot o'tkazilsa, uning maqsadi, tanlanmasi, vositalari, etik talablari va tahlil usullari alohida bayon etilishi kerak.

Muhokama va amaliy tavsiyalar

Talaba markazidagi pedagogik muhit ta'lim jarayonining barcha qismlarida namoyon bo'lishi zarur: o'quv maqsadini belgilash, mazmunni tanlash, darsni tashkil etish, baholash va qayta aloqa berish bir-biriga mos bo'lishi kerak. Agar o'qituvchi mustaqil fikrlashni maqsad qilib belgilab, faqat yodlashni talab qilsa, yoki hamkorlikni targ'ib etib, barcha natijalarni faqat individual raqobat asosida baholasa, yondashuvning ichki izchilligi buziladi.

Oliy ta'lim o'qituvchilari uchun quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etiladi: 1) o'quv natijalari va baholash mezonlarini oldindan ochiq e'lon qilish; 2) talabaga mazmunli tanlov berish, lekin tanlovni aniq maqsadlar bilan bog'lash; 3) xatolarni o'rganish manbai sifatida tahlil qilish; 4) qayta aloqani aniq, hurmatli va keyingi harakatga yo'naltirilgan shaklda berish; 5) guruhli ishda vazifalar va individual hissani belgilash; 6) talabalarning individual ehtiyojlarini hisobga oluvchi qo'shimcha ko'makni tashkil etish; 7) o'zini o'zi baholash va refleksiyaning muntazam o'quv faoliyatiga kiritish; 8) pedagogik muhit bo'yicha talabalar fikrini davriy ravishda o'rganish.

Kelgusidagi tadqiqotlarda talaba markazidagi muhitning o'quv motivatsiyasi, psixologik xavfsizlik, akademik faollik va o'zini o'zi boshqarib o'rganish bilan bog'liqligini empirik jihatdan tekshirish mumkin. Bunda talabalarning shaxsiy ma'lumotlari himoyalaniishi, ishtirok ixtiyoriy bo'lishi, savolnomalar ilmiy asoslangan vositalardan tanlanishi va natijalar mavjud ma'lumotlarga mos ravishda talqin qilinishi lozim. Mazkur tezisdan esa ushbu masalalar nazariy manbalar va pedagogik tahlil asosida umumlashtirilgan.

Xulosa

Oliy ta'limda talaba markazidagi pedagogik muhitni shakllantirish talabaning ta'lim jarayonidagi faol ishtirokini, mustaqil fikrlashini va shaxsiy-kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Bunday muhitning psixologik asoslari avtonomiya, kompetentlik, ijtimoiy aloqadorlik, psixologik xavfsizlik, hurmatli muloqot va rivojlantiruvchi qayta aloqani qamrab oladi. Talaba markazidagi yondashuv o'qituvchining yo'naltiruvchi rolini saqlagan holda, talabaning mas'uliyati va mustaqilligini bosqichma-bosqich rivojlantirishga imkon beradi.

Samarali pedagogik muhit yaratish uchun o'quv maqsadlari va baholash mezonlari aniq bo'lishi, topshiriqlar kasbiy va hayotiy mazmun bilan bog'lanishi, talabalar savol berish va fikr bildirishdan qo'rqqanligi, individual farqlar esa zarur yordamni tanlashda

hisobga olinishi lozim. Shu bilan birga, talaba markazidagi ta'lim akademik talablarni pasaytirish emas, balki ularga erishish uchun shaffof va qo'llab-quvvatlovchi sharoit yaratish ekanini unutmaslik kerak.

Xulosa qilib aytganda, talaba markazidagi pedagogik muhit ta'limni insonparvar, faol va rivojlantiruvchi jarayonga aylantirishning muhim shartlaridan biridir. Uni amaliyotga izchil joriy etish uchun o'qituvchilarning pedagogik-psixologik kompetensiyalarini rivojlantirish, talabalarning fikr-mulohazalarini hisobga olish va mahalliy oliy ta'lim sharoitida tizimli tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
2. Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59–109. <https://doi.org/10.3102/00346543074001059>
3. Knowles, M. S. (1975). *Self-directed learning: A guide for learners and teachers*. Association Press.
4. Weimer, M. (2013). *Learner-centered teaching: Five key changes to practice* (2nd ed.). Jossey-Bass.
5. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for quality learning at university* (4th ed.). Open University Press.
6. Rogers, C. R. (1969). *Freedom to learn: A view of what education might become*. Charles Merrill.